

Władysław Piwowarski, Florian Pełka

Biuletyn socjologii religii

Collectanea Theologica 46/2, 189-202

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN SOCJOLOGII RELIGII

Zawartość: 1. Pojęcia religijne dzieci szkolnych. — 2. Moralne oceny i zachowania dzieci szkolnych*.

1. Pojęcia religijne dzieci szkolnych.

Badania nad religijnością dzieci obejmowały także dziedzinę pojęć religijnych. Prowadzone były wśród dzieci uczęszczających na katechizację. Ich celem była między innymi ocena wpływu katechizacji na formowanie się poprawnych pojęć religijnych. Wyniki badań zostały zebrane w kilku pracach magisterskich, przygotowanych w większości w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Poniżej zostanie zaprezentowanych pięć prac tego typu, z których pierwsza powstała w KUL, a następne w ATK.

Siostra Elżbieta L a b u d; *Interpretacja symboli religijnych przez dzieci w wieku szkolnym*. Lublin 1970 (praca magisterska, maszynopis w arch. KUL).

Badania zostały przeprowadzone w 1968 i 1969 r. w środowiskach miejskich. Objęto nimi dzieci klas IV, VI i VIII, które uczęszczały przynajmniej trzy lata na katechizację i przystąpiły już do pierwszej Komunii św. Badaniom poddano 360 dzieci, w tym 178 chłopców i 182 dziewczęta. Poszczególne klasy były reprezentowane przez jednakową liczbę osób (120). Badanie odbywało się w sali katechetycznej. Dzieciom pokazano 15 namalowanych symboli religijnych. Po ukazaniu symboli zadawano im dwa pytania: *Co to jest?* i *Co to oznacza?*. Ponadto podano dzieciom 12 pojęć religijnych z poleceniem, aby utworzyły (narysowały) symbole tychże pojęć.

Oto zakres znajomości i interpretacja niektórych symboli religijnych wśród badanych dzieci (w %):

Krzyż (symbol wiary)

Rodzaj interpretacji	kl. IV		kl. VI		kl. VIII	
	chłopcy	dziewcz.	chłopcy	dziewcz.	chłopcy	dziewcz.
poprawna	—	—	2,5	2,5	14,62	25,64
półpoprawna	83,79	86,06	95,0	97,5	85,38	74,36
błędna	—	2,32	—	—	—	—
brak interpretacji	16,21	11,62	—	—	—	—
brak odpowiedzi	—	—	2,5	—	—	—

* Biuletyn socjologii religii przygotowuje Zakład Socjologii Religii KUL pod kierunkiem ks. Władysława Piwońskiego. Redaktorem obecnego numeru jest ks. Florian Pełka SJ, Lublin.

Kotwica (symbol nadziei)

Rodzaj interpretacji	kl. IV		kl. VI		kl. VIII	
	chłopcy	dziewcz.	chłopcy	dziewcz.	chłopcy	dziewcz.
poprawna	2,7	6,96	—	—	4,80	7,68
półpoprawna	5,5	19,00	12,5	5,0	9,72	12,00
błędna	16,2	13,92	17,5	17,5	7,29	2,56
brak interpretacji	45,9	41,76	42,5	57,5	46,17	58,88
brak odpowiedzi	29,7	18,36	27,5	20,0	32,02	18,88

Serce (symbol miłości)

Rodzaj interpretacji	kl. IV		kl. VI		kl. VIII	
	chłopcy	dziewcz.	chłopcy	dziewcz.	chłopcy	dziewcz.
poprawna	5,4	9,28	30,0	32,5	36,35	46,08
półpoprawna	89,1	76,80	57,5	55,0	53,36	48,80
błędna	—	—	—	—	—	—
brak interpretacji	5,5	11,60	12,5	10,0	7,29	5,12
brak odpowiedzi	—	2,32	—	2,5	3,00	—

Kielich i hostia (symbol Eucharystii)

Rodzaj interpretacji	kl. IV		kl. VI		kl. VIII	
	chłopcy	dziewcz.	chłopcy	dziewcz.	chłopcy	dziewcz.
poprawna	72,9	81,40	77,5	85,0	97,52	89,76
półpoprawna	—	—	2,5	2,5	2,48	2,56
błędna	—	—	2,5	5,0	—	—
brak interpretacji	21,7	11,64	10,0	7,5	—	5,12
brak odpowiedzi	5,4	6,96	7,5	—	—	2,56

I H S (monogram Chrystusa)

Rodzaj interpretacji	kl. IV		kl. VI		kl. VIII	
	chłopcy	dziewcz.	chłopcy	dziewcz.	chłopcy	dziewcz.
poprawna	10,81	18,56	12,5	7,5	17,01	17,08
półpoprawna	59,49	62,64	55,0	60,0	53,46	70,12
błędna	—	—	12,5	7,5	9,72	10,24
brak interpretacji	5,40	2,56	17,5	20,0	7,66	—
brak odpowiedzi	24,30	16,24	2,5	5,0	12,15	2,56

Baranek (symbol Chrystusa Zmartwychwstałego)

Rodzaj interpretacji	kl. IV		kl. VI		kl. VIII	
	chłopcy	dziewcz.	chłopcy	dziewcz.	chłopcy	dziewcz.
poprawna	54,0	62,32	57,5	60,0	80,19	76,80
półpoprawna	13,5	11,80	15,0	20,0	7,66	15,52
błędna	13,5	13,96	12,5	10,0	4,86	2,56
brak interpretacji	10,8	11,60	15,0	10,0	4,86	2,56
brak odpowiedzi	8,2	2,32	—	—	2,43	2,56

Uwaga: W powyższych tabelach rubryka „brak interpretacji” obejmuje tych spośród badanych, którzy poprawnie nazwali dany symbol, ale nie wyjaśnili jego treści; natomiast rubryka „brak odpowiedzi” obejmuje tych, którzy nawet nie potrafili podać nazwy danego symbolu.

W podsumowaniu badań autorka stwierdza, że zakres poprawnych interpretacji symboli religijnych jest uzależniony bardziej od rodzaju symbolu niż od struktury wieku i płci dzieci.

Ks. Jan Jędraszek, *Pojęcia religijne uczniów szkół podstawowych uczyszczających na katechizację*, Warszawa 1971 (praca magisterska, maszynopis w arch. ATK).

Badania zostały przeprowadzone w 1970 r. w następujących parafiach: św. Józefa w Radomiu, św. Franciszka w Wałbrzychu, św. Stanisława Kostki w Ożarowie Mazowieckim, św. Józefa w Chełmie n. Wisłą. Objęto nimi uczyszczające na katechizację dzieci klas I, III, V, VII. Próbę ustaloną na 160 osób zrealizowano w całości. Każda klasa jest reprezentowana przez 40 dzieci pochodzących w tym samym stosunku liczbowym (po 10 osób) z wyżej wymienionych parafii. Badanie zostało przeprowadzone w formie indywidualnej rozmowy trwającej 30—90 minut. Dotyczyło ono następujących pojęć: Boga, modlitwy, Kościoła, Mszy św. i łaski uświęcającej.

Z badań wynika, iż nie wszystkie podstawowe pojęcia religijne są znane dzieciom. Szczególnie dużo trudności nastęrczają niektóre pojęcia dzieciom najmłodszym. Wraz z wiekiem wzrasta jednak poprawność ich rozumienia.

Właściwe pojęcie Boga nie jest znane dosyć dużej grupie młodszych respondentów. 24 % dzieci z kl. I i 14 % z kl. III wyobraża sobie Boga na sposób bytu materialnego. Na pytanie: *Dlaczego Pana Boga nie widzimy?*, poprawnej odpowiedzi udzieliło 28 % dzieci z kl. I, 60 % — z kl. III, 78 % — z kl. V, 91 % — kl. VII.

Rozumienie modlitwy nie sprawia większych trudności badanym. W większości przypadków jest ona pojmowana jako dialog z Bogiem i jako środek do uzyskania dóbr duchowych. Na pytanie: *Dlaczego się modlimy?*, otrzymano następujące odpowiedzi (w %):

Pojęcie Kościoła jest mało znane dzieciom. Ponad 60% badanych z klas starszych i ok. 80% z klas młodszych utożsamia Kościół z domem Bożym (świą-

	kl. I	III	V	VII
aby zdobyć niebo	39	45	44	54
aby uzyskać pomoc do unikania grzechów	31	40	36	39
aby dziękować	12	9	20	7
inne odpowiedzi mniej właściwe	18	6	—	—

Odpowiedzi na pytanie: *Gdzie można się modlić?* (w %)

	kl. I	III	V	VII
w kościele	52	43	41	39
w domu	39	40	40	38
wszędzie	—	15	19	23
inne odpowiedzi mniej właściwe	9	2	—	—

tynią). Jedyne 30% respondentów z kl. V oraz 39% — z kl. VII zna pojęcie Kościoła jako społeczności.

Również Msza św. jest wieloznacznie rozumiana przez dzieci. Na pytanie: *Co to jest Msza św.?*, nie udzieliło żadnej odpowiedzi 42,5% badanych z kl. I, 25% — kl. III, 5% — z kl. V, 2,5% — z kl. VII. Odpowiadający natomiast na td pytania określali Mszę św. w następujący sposób (w %):

	kl. I	III	V	VII
ofiara Nowego Testamentu	—	25	44	62
ofiara krzyżowa	—	11	14	21
modlitwa	—	25	12	6
określenia opisowe od strony liturgicznej	64	28	22	7
inne odpowiedzi	36	11	8	4

Podobnie trudną okazała się odpowiedź na pytanie: *Co dokonuje się w czasie Mszy św. na ołtarzu?* Żadnej odpowiedzi nie potrafiło udzielić 50% dzieci z kl. I, 45% — z kl. III, 30% — z kl. V, i 15% — z kl. VII.

Najtrudniejszym dla dzieci okazało się pojęcie łaski uświęcającej. Około jedna trzecia badanych w ogóle nie podjęła próby dania jakiegokolwiek odpowiedzi. Odpowiadający zaś ujawnili daleko idącą dezorientację. Jedyne ok. 20% odpowiedzi wskazuje na łaskę uświęcającą jako na bliżej nieokreślony dar Boży.

W podsumowaniu autor stwierdza, że w odpowiedziach badanych dzieci ujawnia się duży wpływ przekazu katechetycznego wraz z jego pozytywnymi i brakami odnoszącymi się zarówno do metody, jak i programu.

Siostra Marianna Bielańska, *Treść pojęcia Boga u dzieci szkoły podstawowej uczęszczających na katechizację*, Warszawa 1972 (praca magisterska, maszynopis w arch. ATK).

Badania zostały przeprowadzone w 1970 r. w czterech parafiach warszawskich, mianowicie Zmartwychwstania Pańskiego, św. Szczepana, św. Krzyża, św. Wojciecha. Objęto nimi dzieci uczęszczające na katechizację z kl. II, IV, VI, i VIII. Ogółem przebadano 320 osób, w tym 160 chłopców i 160 dziewcząt. Poszczególne klasy były reprezentowane przez 40 chłopców i 40 dziewcząt pochodzących w równej liczbie (po 10 osób) z wyżej wymienionych parafii. Badania dzieci młodszych (kl. II) przybrały formę wywiadu, natomiast dzieci starsze samodzielnie wypełniały ankietę.

Ankietowani uważają się za: wierzących i praktykujących — 87,6%, wierzących i nieregularnie praktykujących — 9,6%.

W ciągu ostatniego tygodnia poprzedzającego badania respondenci modlili się: dwa i więcej razy dziennie — 33,7%, raz i nieregularnie dwa razy dziennie — 49,0%, mniej niż raz dziennie — 13,5%, nie modliło się w ostatnim tygodniu — 3,8% badanych.

W miesiącu poprzedzającym badania uczestniczyło we Mszy św. raz w tygodniu i częściej — 69,0% dzieci, rzadziej niż raz w tygodniu — 28,8%, w ogóle nie uczestniczyło — 2,2%. Do Komunii św. w tym czasie przystąpiło z kl. IV, VI, i VIII: kilka razy — 40,4% badanych, raz — 32,9%, ani razu — 20,8%.

W ciągu ostatniego roku poprzedzającego badania respondenci z tychże klas przystępowali do spowiedzi: co miesiąc — 35,9%, kilka razy w roku — 46,7%, raz w roku — 5,8%, ani razu — 3,3%.

Osoby Trójcy Świętej wymieniło: poprawnie 83,2% badanych, częściowo poprawnie — 5,3% badanych, błędnie — 5,6%, nie udzieliło odpowiedzi — 5,9%.

Brat Adam Fułek, *Pojęcie modlitwy u dzieci w wieku szkolnym na podstawie ankiety wśród uczniów szkoły podstawowej*, Warszawa 1972 (praca magisterska, maszynopis w arch. ATK).

Badania ankietowe zostały przeprowadzone w 1970 r. w Warszawie, w następujących parafiach: św. Barbary, Nawrócenia św. Pawła Jakuba, św. Klemensa Hofbauera. Objęto nimi dzieci uczęszczające na katechizację z kl. II, IV, VI, VIII. Ogółem przebadano 320 osób, po 80 dzieci (w tym 40 chłopców i 40 dziewcząt) z każdej klasy.

Respondenci uważają się za: wierzących i praktykujących — 84%, wierzących i nieregularnie praktykujących — 11%, wierzących i niepraktykujących — 1%, nie określilo swego stosunku do religii — 4% badanych.

W dniu poprzedzającym badania modliło się 85% dzieci, a w ciągu ostatniego tygodnia częstotliwość modlitwy była następująca: 8 i więcej razy modliło się 34% badanych, 5—7 razy — 30%, często, codziennie — 10%, 1—4 razy — 16%, w ogóle nie modliło się — 2%. Dwa i więcej razy dziennie modlili się — 32% respondentów, jeden raz dziennie — 56%.

Rano modli się 35% badanych, w południe — 4%, wieczorem — 75%, w innym czasie — 4%. Najchętniej dzieci modlą się recytując wyuczone formy pacyerzowe. Swoimi słowami najchętniej modli się zaledwie 4% badanych, a myślą — 2%.

Wśród celów modlitwy w świadomości dzieci dominuje prośba (50% odpowiedzi). Pozostałe cele są niemal zupełnie nieznanne dzieciom: jako cel modlitwy uwielbienie Boga wymieniło 5% badanych, dziękczynienie — 5%, prześląganie — 2%.

Siostra Zofia Grygotowicz, *Pojęcie Mszy św. i Komunii św. u dzieci ze szkół podstawowych uczęszczających na katechizację*, Warszawa 1972 (praca magisterska, maszynopis w arch. ATK).

Badania ankietowe przeprowadzono w 1970 r. w Warszawie. Terenem badań były: parafia Matki Boskiej z Lourdes, parafia przy ul. Dickensa, parafia Wszystkich Świętych, parafia Najśw. Zbawiciela. Do badań wytypowano 240 dzieci uczęszczających na katechizację z kl. III, V, VI, po 80 osób z każdej klasy (w tym po 40 chłopców i 40 dziewcząt).

Wytypowane dzieci wypełniały ankiety w sali katechetycznej. Oto ważniejsze wyniki badań, podane w odsetkach, uwzględniające strukturę płci i wieku badanych.

Obecność na Mszy św. w ostatnim miesiącu poprzedzającym badania

	ogółem	chłopcy	dziewcz.	kl. III	V	VII
3—10 razy	83	80	85	79	84	85
1—2 razy	10	11	10	9	11	11
0 razy	1	1	2	—	1	3
brak odpowiedzi	6	8	3	12	4	1

Częstotliwość Komunii św. w ostatnim miesiącu

	ogółem	chłopcy	dziewcz.	kl. III	V	VII
6—10 razy	6	5	7	10	6	1
2—5 razy	34	30	39	43	38	24
1 raz	24	23	24	20	26	25
0 razy	29	32	26	17	26	43
brak odpowiedzi	7	10	4	10	4	7

Spowiedź w ostatnim roku poprzedzającym badania

	ogółem	chłopcy	dziewcz.	kl. III	V	VII
5—11 razy i więcej	56	55	58	68	60	42
2—4 razy	18	22	14	14	15	25
1 raz	7	5	8	4	8	9
0 razy	6	6	6	4	6	7
nie pamiętam	6	6	6	2	5	10
brak odpowiedzi	7	6	8	8	6	6

Modlitwa w tygodniu poprzedzającym badania

	ogółem	chłopcy	dziewcz.	kl. III	V	VII
15 i więcej razy	12	13	12	16	9	12
8—14 razy	32	36	29	34	31	33
5—7 razy	35	26	43	34	45	26
1—4 razy	11	13	9	9	7	18
0 razy	4	4	4	1	4	8
nie pamiętam	1	1	1	1	—	1
brak odpowiedzi	4	6	2	5	4	2

Ważność poszczególnych praktyk religijnych w świadomości dzieci

(Pytanie: *Podkreśl tę czynność religijną, którą uważasz za najważniejszą: nie-szpory, pacierz, Droga Krzyżowa, Gorzkie żale, Msza św. nabożeństwo majowe*).

	ogółem	chłopcy	dziewcz.	kl. III	V	VII
Msza św.	77	72	81	59	79	92
pacierz	17	17	17	21	17	14
Droga Krzyżowa	8	13	2	16	5	3
inne	7	8	6	8	4	5

Uwaga: Niektóre dzieci podkreślały kilka czynności.

Czym się różni Msza św. od pacierza

Różnice	ogółem	chłopcy	dziewcz.	kl. III	V	VII
jest ofiarą P. Jezusa	19	20	18	9	13	36
jest przeistoczeniem	10	10	10	7	13	11
jest Komunią św.	27	23	31	36	40	5
jest Liturgią Słowa	9	8	10	7	11	7
jest wspólnotą	26	18	34	17	29	33
kapłan ją odprawia	10	9	10	11	13	6
różnice drugorzędne	22	21	23	31	19	15

Uwaga: niektóre dzieci podały kilka różnic, dlatego suma odsetek przekracza liczbę 100.

Od kiedy na świecie odprawia się Msza św.

	ogółem	chłopcy	dziewcz.	kl. III	V	VII
odpowiedź poprawna	52	55	49	23	62	71
odpowiedź błędna	26	26	26	31	29	19
brak odpowiedzi	22	19	25	46	9	10

Kto uczestniczy najpełniej we Mszy św.

(odpowiedzi do wyboru)	ogółem	chłopcy	dziewcz.	kl. III	V	VII
modlący się z książeczek	10	9	12	10	13	9
ministrant	12	14	10	15	14	8
członek chóru	3	3	2	4	2	2
przyst. do Komunii św.	75	72	77	61	71	91
lektor	7	6	8	8	6	8
brak odpowiedzi	2	2	2	2	2	—

Analizując wypowiedzi ankietowe autorka stwierdza, że zachodzą pewne oczekiwane prawidłowości w myśleniu dzieci i kształtowaniu pojęć religijnych. Dzieci starsze znacznie częściej niż młodsze, w sposób poprawny oceniają Mszę św.

ks. Kazimierz Bełch, Lublin

2. Moralne oceny i zachowania dzieci szkolnych.

Zaprezentowane w poprzednich numerach biuletynu badania nad religijnością dzieci uwzględniały również przejawy moralności dziecięcej. Moralność dziecięca była tam potraktowana jako jedno z wielu kryteriów religijności i wskutek tego ujęta była dosyć powierzchownie. Poniżej zostaną przedstawione badania, które koncentrując się wyłącznie na problemach moralnych, pozwalają trochę dokładniej ocenić wybrane przejawy moralności dzieci szkolnych. Bada-

nia te dotyczyły wrażliwości moralnej, znajomości niektórych norm moralnych oraz stopnia ich naruszania w środowisku dziecięcym. Wyniki badań zostały zebrane i ocenione w pracach dyplomowych, w większości w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim.

Krystyna Zielińska, *Z badań nad moralnością dzieci szkolnych (analiza psychologiczna)*, Lublin 1961 (praca magisterska, maszynopis w arch. KUL).

Badania zostały przeprowadzone w 1960 r. na terenie woj. olsztyńskiego. Objęto nimi dzieci kl. V—VII pięciu szkół podstawowych. Posłużono się ankietą zawierającą trzy pytania: 1 — *Co uważasz za zły uczynek?*, 2 — *Dlaczego to uważasz za złe?*, 3 — *Dla kogo chciałbyś być dobry?* Ankiety zostały wypełnione przez dzieci w salach szkolnych w czasie przeznaczonym na zajęcia lekcyjne. Spośród 977 zwróconych ankiet do analizy nadawało się 900, w tym 446 wypełnionych przez chłopców i 454 przez dziewczęta.

Badania wykazały, że dzieci odznaczają się dużą wrażliwością moralną. Dostrzegają u siebie i u innych ludzi rozmaite przejawy dobra i zła. Bardziej jednak uświadamiają sobie wartość moralną tych czynów, które ich bezpośrednio dotyczą. Toteż konkretne problemy z życia dziecka zajmują wyższe miejsce w hierarchii obowiązków czy grzechów, niż sprawy nawet obiektywnie ważne, lecz będące poza zasięgiem bezpośrednich doświadczeń dzieci. Na pytanie: *Co uważasz za zły uczynek?*, najwięcej odpowiedzi padło na wykroczenia przeciwko najbliższemu otoczeniu w życiu codziennym (74,8% ogółu odpowiedzi). Wśród tego typu wykroczeń pierwsze miejsce w świadomości dzieci zajmuje kradzież. Wymieniło ją 64,1% badanych. Szczególnie charakterystycznym jest tu fakt, iż respondenci częściej wliczali do katalogu grzechów drobne dziecięce uchybienia, jak bicie i rozbijanie (31,5%) oraz kłamstwo (28,9%) aniżeli zbrodnie zabójstwa (23,2%). Częściej też wymieniali wykroczenia związane z życiem szkolnym (10,2% ogółu odpowiedzi) niż grzechy wynikające ze stosunków społecznych (7—9% ogółu odpowiedzi). Podobną zależność wykazała analiza odpowiedzi na pytanie: *Dla kogo chciałbyś być dobry?* Dzieci wymieniły na pierwszym miejscu rodziców (71,1%), a następnie nauczycieli i wychowawców (55,2%).

Dzieci podały następujące motywy zła wymienionych przez siebie wykroczeń (odpowiedź na drugie pytanie ankiety): motywy społeczne — 36,9%, obawa kary — 28,2%, zakaz — 20,8%, motywy religijne — 5,4%, motywy uczuciowe — 5,0%, motywy zapobiegawcze — 3,7%. Wśród motywów religijnych znacznie przeważa obawa przed karą Bożą (83,7%) nad obawą obrażenia Boga (16,3%). Udział motywów religijnych w potępianiu złych czynów jest zróżnicowany w zależności od rodzaju wykroczenia. Kradzież potępia z motywów religijnych 8,8% badanych, pijaństwo — 1,2%, bicie i rozbijanie — 6,3%, kłamstwo — 15,2%, morderstwo i zabójstwo — 11,2%, chuligaństwo — 18,2%.

Ks. Roman Pomiński, *Wrażliwość moralna wychowanków domu dziecka w porównaniu z wrażliwością moralną dzieci żyjących w rodzinach pełnych*, Lublin 1969 (praca magisterska, maszynopis w arch. KUL).

Badania zrealizowano w 1968 r. w Zamościu. Przeprowadzono je w dwu grupach katechizowanych dzieci — w tzw. grupie eksperymentalnej i w grupie kontrolnej. Grupę eksperymentalną stanowiło 50 dzieci (25 chłopców i 25 dziewcząt) przebywających w domu dziecka przynajmniej 3 lata. Grupa kontrolna złożona była z dzieci mieszkających w rodzinach pełnych. W jej skład wchodziło 50 osób (25 chłopców i 25 dziewcząt). Badane dzieci obydwu grup uczęszczały do klas V—VIII tej samej szkoły podstawowej.

Respondentom podano 10 fikcyjnych opowiadań, a następnie poproszono o ocenę moralną ich bohaterów. Za każdy zauważony przez dziecko element moralny w opowiadaniu otrzymywało ono jeden punkt. Suma punktów

z wszystkich opowiadań określa stopień wrażliwości moralnej. Oto średnia wyników z uwzględnieniem poszczególnych grup wieku:

Wiek	eksperymentalna grupa	kontrolna grupa	różnica
11 lat	26,6	38,0	-11,4
12 lat	36,3	37,1	-0,8
13 lat	44,9	46,8	-1,9
14 lat	45,9	45,3	+0,6
cała grupa	40,4	42,7	-2,3

Uwaga: — = przewaga grupy kontrolnej

+ = przewaga grupy eksperymentalnej

Dziewczęta ujawniły większą wrażliwość moralną niż chłopcy. Różnice nie są jednak istotne.

	grupa eksperymentalna	grupa kontrolna	razem
dziewczęta	42,9	44,8	43,9
chłopcy	37,9	40,6	39,3
różnica w przecięt.	5,0	4,2	4,6

Apolonia Koziołówna, *Ocena kłamstwa przez dzieci pewnej wsi*, Lublin 1959 (praca magisterska, maszynopis w arch. KUL).

Badania przeprowadzono w 1958 r. w jednej ze szkół wiejskich w pobliżu Lublina. Objęto nimi 140 dzieci z klas I—VII. Z poszczególnych klas do badań wytypowano po 20 osób., w tym 10 dziewcząt i 10 chłopców. Celem badań było poznanie, w jaki sposób dzieci w wieku lat 7—14 oceniają różne rodzaje kłamstwa. W badaniach posłużono się czterema zmyślnymi historyjkami, których bohaterowie dopuścili się kłamstwa. Historyjka pierwsza dotyczyła kłamstwa egoistycznego, druga — kłamstwa szkodzącego, trzecia i czwarta — kłamstwa altruistycznego. Prowadzący badania opowiadał historyjkę, a następnie pytał: *Czy dobrze postąpił N?, Jak powinien postąpić?*

Odpowiedzi na pierwsze pytanie

Historyjki rodzaje kłamstwa	odpowiedzi			
	nie wiem	źle	dobrze	dobrze-źle
egoistyczne	0,7	99,3	—	—
szkodzące	1,4	98,6	—	—
altruistyczne	—	80,0	8,6	11,4
altruistyczne	—	82,9	11,4	5-7

Kłamstwa egoistycznego nie potrafiło ocenić tylko jedno dziecko z kl. I, a kłamstwa szkodzącego — dwoje dzieci również z klasy I. Pozostałe dzieci potępiły te dwa rodzaje kłamstwa. Natomiast kłamstwo altruistyczne znajduje obrońców wśród starszych dzieci. Bezwzględnie broni tego typu kłamstwa 2 dzieci z kl. IV i tyleż z kl. V, 4 — z kl. VI, 8 — z kl. VII. Wśród aprobujących kłamstwo altruistyczne przeważają dziewczęta nad chłopcami.

Irena Piechnik, *Ocena kłamstwa przez miejską młodzież szkolną klas V—VIII na podstawie ankiety przeprowadzonej w szkole podstawowej w Zabrze, Lublin 1972* (praca magisterska, maszynopis w arch. KUL).

Ankiety wypełniło 250 dzieci klas V—VIII. 10 ankiet odrzucono z powodu odpowiedzi mało sensownej lub zbyt lakonicznej. Do analizy pozostało 240 ankiet, w tym 120 wypełnionych przez chłopców i tyleż samo przez dziewczęta. Udział poszczególnych klas w badaniach jest zupełnie równy: wynosi 60 osób (30 chłopców i 30 dziewcząt).

46,6% badanych twierdzi, iż w pewnych wypadkach kłamstwo jest dopuszczalne, natomiast 49,3% uważa, że nie ma sytuacji która by dozwalała kłamać; pozostałe 4,1% nie wypowiada się w tej sprawie. Znaczna większość respondentów ocenia kłamstwo ujemnie (87,9%). Dodatkowo oceniło kłamstwo zaledwie 4,2% badanych.

Swoją negatywną ocenę kłamstwa dzieci uzasadniają następująco: szkodzi się sobie — 21,8%, szkodzi się drugim — 32,3%, podważa się zaufanie — 15,8%, jest grzechem — 3,0%, jest złem — 2,6%.

Badani uważają, że ludzie kłamią: często — 17,6%, czasami — 77,6%, nigdy — 3,5%.

50,8% respondentów przyznało się do popełnienia poważnego kłamstwa. Uczynili to z obawy kary — 32,2%, z motywów osobistych — 6,6%, z lekkomyślności — 4,1%, z konieczności — 2,5%, z altruizmu — 0,5%.

Badane dzieci okazały się szczególnie tolerancyjne wobec kłamstwa szkolnego. Nawet nie uważają za kłamstwo: podpowiadania na lekcji — 22,4%, przepisywania zadań — 14,5%, podpisywania za matkę dzienniczka — 8,1%, oszukania nauczyciela cudzym zeszytem — 8,3%.

W wypadku nieprzygotowania się do lekcji tylko 15,8% badanych przyznaje się do tego wobec nauczyciela. Pozostali usprawiedliwiają się przy pomocy kłamstwa, tłumacząc nieprzygotowanie chorobą — 25,4%, zapomnieniem — 48,5%, zajęciami domowymi — 1,3%, wypadkami — 9,0%.

W większości wypadków po kłamstwie towarzyszą dzieciom przeżycia ujemne typu: wstyd, żal, smutek, obawa. Łączy się z tym dążenie do naprawy zła wyrządzonego przez kłamstwo. Badani usiłują naprawić kłamstwo następującymi sposobami: przyznaniem się do kłamstwa — 15,8%, przeproszeniem — 12,6%, zlikwidowaniem skutków kłamstwa — 19,8%, spowiedzią — 0,4%.

W wyniku dalszych analiz autorka stwierdza, że na stosunek do kłamstwa nie wpływa w sposób istotny ani struktura wieku i płci, ani warunki otoczenia badanych, lecz ich osobiste przeżycie związane z kłamstwem.

W końcowej fazie badań autorka posłużyła się metodą fikcyjnych wydarzeń, tzw. historyjek, w celu szczegółowszego poznania ocen moralnych różnego rodzaju kłamstw. Wzięła pod uwagę 5 rodzajów kłamstw: egoistyczne, szkodzące, altruistyczne, bohaterские, interesowne. Po opowiedzeniu historyjki, której bohater dopuścił się jednego z wyżej wymienionych rodzajów kłamstw, stawiała dzieciom dwa pytania: 1.— *Czy dobrze postąpił N?*, pozostawiając do wyboru jedną z pięciu możliwych odpowiedzi: bardzo dobrze, dobrze, ani dobrze ani źle, źle, bardzo źle, 2. — *Czy jest winien, jeśli tak, to dlaczego?*

Odpowiedzi dzieci na pierwsze pytanie (w %):

Rodzaje kłamstwa (historyjki)	oceny				
	bardzo dobrze	dobrze	ani dobrze ani źle	źle	bardzo źle
egoistyczne	2,5	1,6	7,0	31,5	57,4
szkodzące	—	0,4	3,4	34,5	61,7
altruistyczne	17,4	20,0	25,8	20,1	16,7
bohaterskie	21,3	3,7	7,1	42,5	25,4
interesowne	1,3	5,0	5,4	50,8	37,5

Odpowiadając na drugie pytanie badani podali uzasadnienie obrony lub potępienia kłamstwa. Odsetki odpowiedzi *pro* i *contra* układają się następująco (w %):

Rodzaje kłamstwa	obrona kłamstwa	potępienie kłamstwa
egoistyczne	6,1	90,2
szkodzące	0,7	94,1
altruistyczne	37,8	45,2
bohaterskie	6,9	70,6
interesowne	1,2	87,9

Ks. Stanisław Tumidaj, *Kłamstwo dzieci na podstawie ankiety*, Kraków 1970 (maszynopis w arch. w Krakowie).

Badania ankietowe przeprowadzono w Katowicach i w kilkunastu miejscowościach diecezji tarnowskiej. Objęto nimi dzieci klas V—VIII. Ogólna liczba ankietowanych wynosi 2064 osoby, w tym 990 chłopców i 1074 dziewczęta. Klasy młodsze są liczniej reprezentowane niż klasy starsze, mianowicie kl. V — 613 badań, kl. VI — 625, kl. VII — 486, kl. VIII — 340.

Do popełniania kłamstw przyznało się ponad 90% respondentów. Struktura płci i wieku zasadniczo nie różnicuje nasilenia tego zjawiska, jak to obrazuje poniższe zestawienie;

	chłopcy %				dziewczęta %			
	kl. V	VI	VII	VIII	V	VI	VII	VIII
kłamią	94,8	98,7	96,8	99,2	92,8	98,1	98,9	97,3
nie kłamią	2,3	0,9	3,2	0,8	7,2	1,9	1,1	2,7
brak odpowiedzi	2,9	0,4	—	—	—	—	—	—

Badani najczęściej okłamują swoich kolegów (54,5% chłopców i 62,9% dziewcząt); następnie rodziców (28,5% chłopców i 26,9% dziewcząt); do kłamstw wobec nauczycieli przyznało się tylko 14,1% chłopców i 8,1% dziewcząt. Częstotliwość kłamstw wobec kolegów zmniejsza się wraz ze wzrostem wieku: w klasach V okłamuje swoich kolegów 64,6% respondentów, w kl. VI — czyni to 56,7%, w kl. VII — 50,0%, w kl. VIII — 46,1%.

Badane dzieci ujawniły następujące przyczyny swoich kłamstw (w %):

	Klasy							
	V		VI		VII		VIII	
	chł.	dz.	chł.	dz.	chł.	dz.	chł.	dz.
strach, obawa	27,5	18,4	24,6	25,3	30,9	16,9	22,6	21,3
zdobycie swobody, przyjemr.	15,2	10,0	12,9	9,4	10,1	24,3	16,8	18,1
żart	5,1	8,8	8,4	5,3	4,4	1,9	7,1	3,9
samochwalcwo	7,1	4,9	3,2	6,8	1,6	7,9	3,2	8,6
egoizm	4,5	3,6	2,9	6,3	7,4	11,3	16,9	8,3
lenistwo	2,2	1,6	3,9	3,4	3,6	1,2	1,6	4,1
chciwość	3,2	9,2	14,0	6,6	6,0	8,9	4,9	7,8
ambicja	2,9	2,3	2,2	1,5	4,0	2,9	1,6	4,3
oportunizm, złośliwość	10,0	6,2	7,1	4,9	6,4	4,2	1,6	6,4
altruizm	2,2	1,9	1,6	0,6	3,2	1,3	1,6	1,8
fantazja	5,1	2,3	0,9	0,3	1,6	0,0	0,8	0,4
nieokreślone	2,2	3,6	3,2	5,1	3,5	4,1	4,9	4,8

Kłamstwo dzieci wyzwała w nich liczne reakcje uczuciowe. Są to zazwyczaj przeżycia negatywne, mianowicie:

	chłopcy %				dziewczęta %			
	V	VI	VII	VIII	V	VI	VII	VIII
lęk, strach	23,9	30,2	22,9	26,4	13,8	22,7	28,2	33,8
wyrzuty sumienia	28,7	20,8	17,2	20,1	31,2	22,1	24,6	15,7
wstyd	9,7	9,3	14,4	8,9	11,5	12,2	15,6	18,7
smutek	14,8	8,1	4,0	7,2	11,1	5,9	4,2	3,7
boleść	7,7	15,3	15,6	1,6	8,2	14,8	13,9	8,4
wstręt do siebie	—	2,2	2,9	2,4	—	1,6	1,2	2,9
uczucie nieokreślone	5,9	2,1	5,5	14,1	11,2	13,4	2,9	5,3
zadowolenie	1,3	6,8	4,4	4,1	2,9	0,9	1,3	0,9
brak przeżyć	3,9	4,2	8,9	12,9	7,2	1,9	7,0	7,4
brak odpowiedzi	4,1	1,1	4,2	1,3	2,9	4,5	1,1	3,2

Ogromna większość badanych (ok. 85—90%) uważa kłamstwo za rzecz złą. Swoją negatywną ocenę kłamstwa respondenci uzasadniają motywami religijnymi (44,4%), osobistymi (20,6%), oraz społecznymi (11,5%). Motyw religijny zmniejsza się wraz ze wzrostem wieku dzieci: w kl. V kieruje się nim 57,5% badanych, w kl. VI — 43,5%, w kl. VII — 34,1%, w kl. VIII — 32,3%. Natomiast wraz z wiekiem wzrasta ilość uzasadnień społecznych: w kl. V wysuwa je 3,7% dzieci, w kl. VI — 10,2%, w kl. VII — 12,7%, w kl. VIII — 13,3%.

Badani uważają, że najgorzej jest okłamać: księdza — 46%, matkę — 17%, ojca — 14%, nauczyciela — 8%, milicjanta — 6%, nieznanego — 3%, kolegę — 1%.

Ks. Stanisław Zymuła, *Alkoholizm u dzieci w wieku szkoły podstawowej. Studium oparte o materiały zebrane w punktach katechetycznych powiatu pyrzyckiego w roku szkolnym 1971/72 i 1972/73*, Lublin 1973 (praca magisterska, maszynopis w arch. KUL).

Badania ankietowe przeprowadzono w 28 punktach katechetycznych powiatu pyrzyckiego w miesiącu maju, czerwcu, wrześniu i październiku 1972 r. Objęto nimi uczniów kl. V—VIII. Ogólna liczba ankietowanych wynosi 2040 dzieci, w tym z kl. V — 467, z kl. VI — 530, z kl. VII — 549, z kl. VIII — 494. Wśród badanych znajduje się znacznie więcej dziewcząt (1119) niż chłopców (921).

Do picia alkoholu przyznało się 62, 60% ogółu badanych w tym 71,34% chłopców i 55,50% dziewcząt. W poszczególnych klasach odsetki pijących kształtowały się następująco:

Klasa	chłopcy	dziewczęta	ogółem
V	62,26	67,06	65,09
VI	67,35	61,11	63,90
VII	75,00	52,08	61,90
VIII	79,65	42,21	59,70

Wiek, w którym badani zaczęli pić alkohol (w %)

	chłopcy (N = 657)			dziewczęta (N = 621)		
	piwo	wino	wódka	piwo	wino	wódka
do 9 lat	21,00	9,58	4,44	10,30	2,90	0,96
10 lat	15,90	10,19	5,32	15,20	7,72	1,45
11 lat	14,97	12,95	4,26	11,11	8,37	1,93
12 lat	17,35	13,60	8,98	15,76	12,80	3,54
13 lat	15,55	15,30	10,55	17,00	15,45	7,08
14 lat	8,52	13,40	6,39	10,14	20,80	9,01
15 lat	2,13	13,85	9,43	4,34	19,20	5,15
16 lat	0,94	4,10	2,58	0,64	10,95	4,28

Ankietowanym zdarzały się też przypadki upicia się alkoholem. Jeden lub więcej razy było pijanych 33,65% ogółu badanych chłopców i 13,40% ogółu badanych dziewcząt. Dzieci najczęściej upijają się winem — 299 chłopców i 148 dziewcząt, wódką upijało się 126 chłopców i 103 dziewczęta, a piwem — 71 chłopców oraz 14 dziewcząt.

Interesującej sprawy dotyczyło pytanie ankiety, czy przyrzeczenie abstenenckie, składane przy pierwszej Komunii św. powstrzymuje od picia alkoholu. Dzieci udzielały następujących odpowiedzi: tak — 26,27%, częściowo tak — 12,2%, nie — 29,56%, nie pamięta, czy składał przyrzeczenie — 11,72%, nie składał przyrzeczeń — 13,37%, nie udzieliło odpowiedzi — 6,87%.

Dzieci pijące alkohol pochodzą najczęściej z rodzin również pijących alkohol oraz z rodzin konfliktowych. 95,44% ogółu badanych dzieci odpowiedziało,

Miejsce i sytuacja, w jakiej dzieci piją alkohol (w %)

	chłopcy (N = 657)	dziewcz. (N = 621)	ogółem
W domu podczas uroczystości domowych	15,83	23,83	19,72
na wagarach, na plaży, w piwnicy	26,79	13,20	20,19
w parku, za płotami, na cmentarzu	11,26	11,11	11,19
na weselu, chrzcinach, I Komunii św.	5,17	9,34	7,20
na imieninach, na prywatce, zabawie	8,22	17,07	12,52
pod kioskiem, sklepem	3,65	2,09	2,90
u kolegi	29,08	23,36	26,28

Badani piją następujące napoje alkoholowe (w %)

	chłopcy N = 657	dziewcz. N = 621	ogółem N = 1278
wino	17,20	32,16	25,46
piwo	26,18	22,70	24,49
wódkę	6,85	5,31	6,10
piwo i wino	21,30	10,79	16,20
wino i wódkę	5,33	6,28	5,79
piwo i wódkę	3,96	1,45	2,74
piwo, wino i wódkę	19,18	5,48	12,52

że w ich domach pije się alkohol. Najczęściej pije ojciec (69,85%), czasem obydwoje rodzice (7,60%), matka (3,63%), bracia (7,99%), siostry (2,70%).

Dzieci są częstowane alkoholem przez ojca — 14,72%, matkę — 6,42%, brata i siostrę — 14,71%, krewnych — 8,45%.

Ankietowani — pijący alkohol — uważają swoje rodziny za konfliktowe — 61,06%, rozbite — 2,90%, w rozkładzie — 0,60%, niepełne — 1,60%, zgodne — 23,04%, nie udzieliło odpowiedzi — 10,80%.

W toku dalszych analiz wypowiedzi ankietowanych autor stwierdza, że warunkami sprzyjającymi alkoholizowaniu się dzieci jest zła organizacja wolnego czasu, słaba działalność placówek kulturalnych (37,55% pijących dzieci nie należy do żadnego „koła”).

W końcu autor stara się ustalić zasięg wpływu alkoholizmu dziecięcego na niepowodzenia w nauce oraz na osłabienie życia religijnego. Ocenę „bardzo dobry” z nauki religii w roku szkolnym 1971/72 otrzymało 91,19% dzieci niepijących alkoholu, 46,63% dzieci pijących alkohol, oraz 4,36% dzieci upijających się. Częściej niż trzy razy w miesiącu uczestniczy we Mszy św. 83,70% chłopców i 77,31% dziewcząt niepijących alkoholu, 47,18% chłopców i 48,30% dziewcząt pijących alkohol, oraz 37,42% chłopców i 48,00% dziewcząt upijających się.

ks. Kazimierz Bełch, Lublin